

กระดุมเต็มคือมณีเทวา..จริงหรือ?

วงศ์สฤติย์ ฉั่วกุล

ภาควิชาเภสัชพฤกษศาสตร์

คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

พรรณไม้ที่ได้รับชื่อพระราชทานจากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ 9 ที่บริเวณน้ำตกสร้อยสวรรค์ อุทยานแห่งชาติผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานีว่า “มณีเทวา” (*Eriocaulon smitinandii* Moldenke; ERIOCAULACEAE) ซึ่งชาวบ้านอีสานที่นั่นเรียกกันว่า หญ้าผมหงอก หญ้ากระดุมเงิน หญ้ากระดุม หญ้าดอก หรือหญ้าหัวหงอก นอกจากนี้ในหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2557 ระบุพืชสกุลนี้ไว้ 37 ชนิด และมีการแยกกันอีก 6 พันธุ์ และจัดว่า **กระดุมเต็ม** หรือ **มณีเทวา** คือ *Eriocaulon smitinandii* Moldenke ส่วนชนิด *Eriocaulon phuphanoides* Praj. & J. Parn. นั้นไม่ได้ระบุชื่อไทยไว้ แต่ในวงค์นี้พบว่าในหนังสือ Flora of Thailand, 2017, Volume thirteen, part three (1) ระบุว่าประเทศไทยพบเพียง 35 ชนิด และมีการแยกกันอีก 9 พันธุ์ และกำหนดว่า **มณีเทวา** คือ *Eriocaulon phuphanoides* Praj. & J. Parn. พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออกบริเวณขอบหินทรายที่แห้งแล้ง หรือหินทราย ป่าเปิดที่ลุ่ม พบที่ความสูงประมาณ 210-1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเล ออกดอกเดือนกรกฎาคม-พฤศจิกายน ส่วน**กระดุมเต็ม** คือ *Eriocaulon smitinandii* Moldenke พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงใต้ และภาคใต้ พบทั่วไปบริเวณหินทราย ป่าเปิดที่ลุ่ม นาข้าว หรือบริเวณขอบหินทรายที่แห้งแล้ง พบที่ความสูงประมาณ 5-400 เมตรจากระดับน้ำทะเล ออกดอกเดือนตุลาคม-มีนาคม ทั้งคู่จัดเป็นพืชถิ่นเดียว (Endemic)

กระดุมเต็ม *Eriocaulon smitinandii* Moldenke

ไม้ล้มลุกปีเดียว ลำต้นสั้นมาก มีจวนฐานดอกที่โคน ใบเดี่ยว เรียงเวียนเป็นวงที่โคนต้น ขนาดเล็ก แออัดกันแน่นที่โคนใบกระจุกแบบกุหลาบซ้อน รูปแถบ กว้าง 0.5-3 มิลลิเมตร ยาว 1-3.5 เซนติเมตร ไร้ขน ปลายใบแหลม ก้านช่อดอกโตดมีจำนวนน้อยหรือมาก ยาวได้ถึง 20 เซนติเมตร มีขน กาบยาว 2-4 เซนติเมตร ไร้ขน ปลายแหลม ดอกช่อแบบช่อกระจุกแน่น รูปทรงกลม กว้าง 5-8 มิลลิเมตร ยาว 3-5 มิลลิเมตร สีค่อนข้างขาว ฐานดอกนูนออก (convex) มีขนยาวห่าง วงใบประดับย่อยทรงรูปไข่ถึงรูปใบหอกกลับ ยาว 2-2.5 มิลลิเมตร สีน้ำตาล มีขน ปลายกลีบแหลมถึงเรียวแหลม มีใบประดับดอกรูปใบหอกกลับ ยาว 2 มิลลิเมตร สีน้ำตาลอ่อน มีขนที่ด้านบน ปลายเรียวแหลม ดอกเพศผู้มีกลีบเลี้ยงรูปกาบ มีสามพู แหลม ยาว 1.5 มิลลิเมตร สีน้ำตาล มีขนที่ด้านบน กลีบดอกขนาดเท่ากัน มีขนที่ปลายกลีบ แหลม ไม่ยื่นเกินที่ใบประดับดอก และต่อมที่ใกล้ปลายกลีบ วงเกสรเพศเมียมีร่องรอย อับเรณู 6 อัน สีดำ ดอกเพศเมียมีกลีบเลี้ยง 3 กลีบ แยกจากกัน ขนาดเกือบเท่ากัน รูปใบหอกกลับแคบ โคนตั้ง แหลม ยาว 1.3 มิลลิเมตร สีน้ำตาล มีขนที่ด้านบน กลีบดอก 3 กลีบ รูปรีแคบ สอบเรียว แหลมหรือสองพู ยาว 1.5 มิลลิเมตร สีน้ำตาล มีขนที่ด้านบน และต่อมที่ใกล้ปลายกลีบหรือไร้ต่อม รังไข่เป็นช่องสามช่อง เมล็ดยาว 0.4 มิลลิเมตร สีเหลือง ไร้ยางค์

มณีเทวา *Eriocaulon phuphanoides* Praj. & J. Parn.

ไม้ล้มลุกปีเดียว ลำต้นสั้นมาก มีจากรฐานดอกที่โคน ใบเดี่ยว เรียงเวียนเป็นวงที่โคนต้น ขนาดเล็ก แออัดกันแน่นที่โคนใบกระจุกแบบกุหลาบซ้อน รูปแถบ กว้าง 1-3 มิลลิเมตร ยาว 1.5-3 เซนติเมตร ไร้ขน ปลายใบแหลม ก้านช่อดอกโตดมีจำนวนมาก ยาวได้ถึง 6 เซนติเมตร ไร้ขน กาบยาว 2-5.5 เซนติเมตร ไร้ขน ปลายแหลม ดอกช่อแบบช่อกระจุกแน่น รูปครึ่งวงกลมถึงทรงกลม กว้าง 5 มิลลิเมตร ยาว 3 มิลลิเมตร สีขาว ฐานดอกยืด (elongate) มีขนยาวห่าง วงใบประดับย่อยทรงรูปรีกว้าง ยาว 2-3 มิลลิเมตร สีขาว ไร้ขน ปลาย กลีบแหลม มีใบประดับดอกรูปใบหอกกลับ ยาว 1.5 มิลลิเมตร สีขาว มีขนที่ด้านบน ปลายเรียวแหลม ดอก เพศผู้มีกลีบเลี้ยงรูปกาบ มีสองพู รูปใบหอกกลับแคบ แหลม ยาว 1 มิลลิเมตร สีขาว มีขนที่ด้านบน กลีบดอก ขนาดไม่เท่ากัน มีขนที่ปลายกลีบ แหลม ไม่ยื่นเกินที่ใบประดับดอก และมีต่อมที่ใกล้ปลายกลีบ วงเกสรเพศ เมียมี่ร่องรอย อับเรณู 6 อัน สีดำ ดอกเพศเมียมีกลีบเลี้ยง 2 กลีบ แยกจากกัน ขนาดเกือบเท่ากัน รูปใบหอก กลับแคบ โค้งตื้น แหลม ยาว 1 มิลลิเมตร สีขาว มีขนที่ด้านบน กลีบดอก 3 กลีบ ขนาดไม่เท่ากัน รูปรี สอบ เรียว แหลม ยาว 1.5-2 มิลลิเมตร สีขาว มีขนที่ด้านบน และต่อมที่ใกล้ปลายกลีบ รังไข่เป็นช่องสามช่อง เมล็ด ยาว 0.5 มิลลิเมตร สีเหลือง ไร้รยางค์

ประโยชน์ ทั้งต้นรสจืดเย็น เป็นยาสงบประสาท แก้ไข้ แก้ปวด ขับปัสสาวะ (2, 3) อุบลราชธานีเรียกว่า หล้าหัวหงอก ใช้ทั้งต้น ต้มน้ำดื่ม แก้ปวดศีรษะ

ลักษณะเปรียบเทียบระหว่างมณีเทวา และกระดุมเต็ม

ลักษณะเปรียบเทียบ	มณีเทวา (<i>Eriocaulon phuphanoides</i> Praj. & J. Parn.)	กระดุมเต็ม (<i>Eriocaulon smitinandii</i> Moldenke)
กลีบเลี้ยงเพศเมีย (female sepals)	2 	3
ก้านช่อดอกโตด (scapes)	ยาวได้ถึง 6 เซนติเมตร ผิวเรียบ 	ยาวได้ถึง 20 เซนติเมตร ผิวมีขน
กาบ (sheaths)	ยาวได้ถึง 2-5.5 เซนติเมตร	ยาวได้ถึง 2-4 เซนติเมตร
ช่อกระจุกแน่น (capitula)	ครึ่งวงกลมถึงทรงกลม	ทรงกลม
ฐานดอก (receptacle)	ยืด (elongate)	นูนออก (convex)

ลักษณะเปรียบเทียบ	มณีเทวา (<i>Eriocaulon phuphanoides</i> Praj. & J. Parn.)	กระดุมเต็ม (<i>Eriocaulon smitinandii</i> Moldenke)
วงใบประดับย่อย ใบประดับ สี ปลายกลีบ	รูปรีกว้าง ขาว แหลม	รูปทรงรูปไข่ถึงรูปใบหอกกลับ น้ำตาล แหลมถึงเรียวแหลม
การกระจายพันธุ์ในประเทศไทย	เชียงใหม่ บึงกาฬ สกลนคร อุบลราชธานี อำนาจเจริญ	เพชรบูรณ์ หนองคาย สกลนคร มุกดาหาร อุบลราชธานี อำนาจเจริญ ระยอง จันทบุรี ตราด สตูล
นิเวศวิทยา	210-1,000 เมตร	5-400 เมตร
ระยะเวลาออกดอก	กรกฎาคม-พฤศจิกายน	ตุลาคม-มีนาคม

หมายเหตุ : ภาพลายเส้นจาก Flora of Thailand, 2017, Volume thirteen, Part three

สรุป **มณีเทวา** มีกลีบเลี้ยงเพศเมีย 2 กลีบ ก้านช่อดอกโตดยาวได้ถึง 6 เซนติเมตร ผิวเรียบ ช่อกระจุกแน่นรูปครึ่งวงกลมถึงทรงกลม ฐานดอกยึด วงใบประดับย่อยมีใบประดับรูปรีกว้าง สีขาว ปลายกลีบแหลม แต่ **กระดุมเต็ม** นั้นมีกลีบเลี้ยงเพศเมีย 3 กลีบ ก้านช่อดอกโตดยาวได้ถึง 20 เซนติเมตร ผิวมีขน ช่อกระจุกแน่นรูปทรงกลม ฐานดอกนูนออก วงใบประดับย่อยมีใบประดับรูปทรงรูปไข่ถึงรูปใบหอกกลับ สีน้ำตาล ปลายกลีบแหลมถึงเรียวแหลม

อุปสรรค : ชนิด *Eriocaulon smitinandii* Moldenke ใน Flora of Thailand ระบุว่าชื่อไทยคือ **กระดุมเต็ม** ส่วนชนิด *Eriocaulon phuphanoides* Praj. & J. Parn. นั้นระบุว่าชื่อไทยคือ **มณีเทวา** แตกต่างไปจากในหนังสือชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2557 ระบุชื่อไทยไว้ในชนิด *Eriocaulon smitinandii* Moldenke ว่ามีทั้งชื่อ **กระดุมเต็ม** และ **มณีเทวา** ซึ่งเป็นพรรณไม้ที่ได้รับชื่อพระราชทานจากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

มณีเทวา

กระดุมเต็ม

เอกสารอ้างอิง

1. Prajaksood A, Chantaranothai P, Parnell Jan. Eriocaulaceae. In: Santisuk T, Balslev H, eds. Flora of Thailand, Volume thirteen, Part three 2017;13:434-511.
2. http://thaiherb-tip108.blogspot.com/2011/03/blog-post_8112.html
3. <https://th-th.facebook.com/folkdoctorthailand/photos/a.../10152933219937028/>